

Papiermakersland

In de Zaanstreek zijn nog vele sporen te vinden van onze ambachtelijke
papiermakers uit de 18de en 19de eeuw.
Blader met ons van De Facto mee om een impressie te krijgen hoe zij leefden,
woonden en werkten.

Ten noorden van Amsterdam lag in de Zaanstreek ooit het eerste industriegebied van Europa.

In de 17de en 18de eeuw ontstond daar een woud van molens om te zagen, malen, pellen en te persen. Op het hoogtepunt wel 600. Uniek was dat rondom de molens de veeteelt doorging. In de loop van de 19de eeuw zijn de meeste molens afgebroken, dan wel gingen zij door brand verloren. Desondanks zijn nog de nodige resten in de bodem terug te vinden, zoals met name in het Guisveld (boven) waar vroeger onder meer de papiermolens Het

Herderskind, De Rijzende Zon, De IJver en De Oude Blauw zich tegen de horizon aftekenden. Het eens zo indrukwekkende industriële landschap werd, waar geen woonwijken zijn verrezen, weer tot open weidelandschap. Boven afgebeeld het zuidelijk deel van het Westzijderveld met Dijksloot en Gouw waar zeer veel houtzaagmolens in bedrijf zijn geweest.

Toch ook zijn er, buiten op de Zaanse Schans heropgebouwde molens, nog enkele originele exemplaren op hun eigenlijke plek te vinden. Verscholen in het landschap en omringd door water, zoals links pelmolen "De Prinsenhof".

Nog volop productief is molen "De Schoolmeester", de enige windmolen ter wereld waarin nog op ambachtelijke wijze papier wordt gemaakt.

Van de verschillende types molen waren papiermolens de krachtigste en de grootste.

Papiermolens zijn te herkennen aan een lange schuur. Hierin wordt het papier vel voor vel te drogen gehangen*. Witpapiermolens lagen vrij in het veld vanwege de voor het vijverland* benodigde ruimte. In dat vijverland werd het Zaanse water gezuiverd om het geschikt te maken tot productiewater. Voor het maken van papier is veel windenergie nodig. Ook daarom lagen de molens

ver in het veld om zoveel mogelijk vrije wind te kunnen vangen. Aan de ligging van de laatst overgebleven papiermolen de "Schoolmeester" is dit nog goed te zien.

* Over het drogen van papier en het vijverland kunt U meer lezen en bekijken in onze webexpositie "[Open Molendag in 1800](#)"

Imponerende vroeg-industriële fabrieksuitrusting van een papiermolen.

Het gefabriceerde papier werd in balen opgeslagen ...

... in speciale pakhuizen. Deze stonden in de bebouwde omgeving waar de moleneigenaren en handelaren hun domicilie hadden. Curieus is dat het pakhuis op de middelste foto onderdeel is geworden van een specerijmolen. Papier is een gevoelig product waarvoor geldt dat ook tijdens de

opslag de vochtigheid gereguleerd moet worden. Hiertoe gebruikte men luiken, net als dat gebeurde in de droogschuur* van de molen.

* Over het drogen van papier en het vijverland kunt U meer lezen en bekijken in onze webexpositie "[Open Molendag in 1800](#)"

De hele Zaanstreek was op vervoer over water ingericht.

De Zaanse ondernemers en handelaren verkochten hun waar in Amsterdam. Daartoe vertrokken zij vanaf Zaandijk dan wel vanaf de Dam in Zaandam met de beurtschipper naar de Amsterdamse beurs. Aflevering van de bestelde en verkochte waren ging uiteraard ook via het water. Vanaf de sloten in het

veld bereikten de goederen via sluisjes de belangrijkste transportader, de Zaan. Eenmaal daar aangekomen moesten nog de sluizen in de Dam worden gepasseerd alvorens de route over het open IJ naar Amsterdam kon worden gevolgd.

Koog, Zaandijk en Wormerveer waren echte papiermakersdorpen ...

... waar de meeste inwoners op de papiermolens werkten.

De werkgevers hadden hun woningen aan de dijk, de arbeiders woonden aan de paden die vanaf de dijk, langs sloten, het veld in liepen. Bij het krieken van de dag trokken de mannen maar ook veel vrouwen en kinderen over de onverharde paden naar de molens ver in het veld. Hun economische situatie was miserabel.

De man bracht gemiddeld 80 cent per dag in; werkte zijn vrouw ook dan was haar dagloon vaak niet hoger dan 40 cent. Het is duidelijk dat de arbeiders letterlijk en figuurlijk weinig hadden achter te laten. Dit gold minder voor een aantal werknemers van de firma Dirk Blauw, die in de boven afgebeelde bedrijfswoningen, de Blauwe Hof, waren gehuisvest.

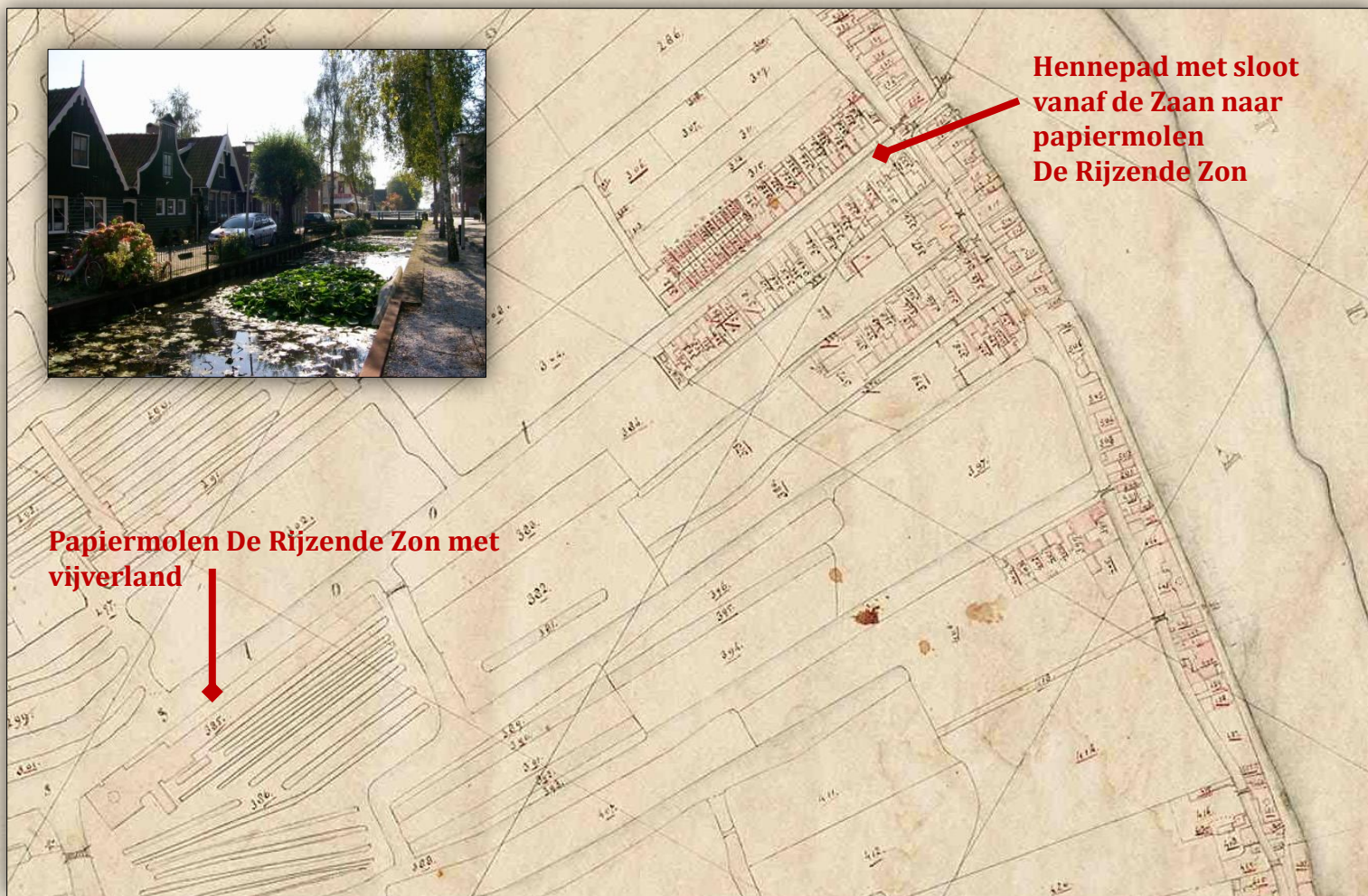

**Papiermolen De Rijzende Zon met
vijverland**

**Hennepad met sloot
vanaf de Zaan naar
papiermolen
De Rijzende Zon**

De Zaanse papiermakers waren grootondernemers.

Naast het papiermaken hadden de papierfabrikanten vaak nog andere bezigheden. Zo traden ze op als handelaar en namen als reder deel in andere ondernemingen. Ondanks dat sommigen erg rijk waren, was hun leefwijze relatief bescheiden. Dit als gevolg van de overheersende doopsgezinde religie.

Geen imposante woningen, maar wel fraaie details, zoals de indrukwekkende bovenlichten. Niet zelden verwijzen deze naar de economische activiteit van de eigenaar of naar de naam van een van de molens. Zo ook toont het fries op de volgende pagina de papiermolen Het Fortuin.

**In 1838 wordt deze molen ingericht tot de eerste Zaanse
machinale papierfabriek.**

De ondernemers lieten fraaie tuinen aanleggen, soms aan de Zaan, maar meestal, bij gebrek aan ruimte, als 'overtuin' aan de overzijde van de weg.

Religie nam in de tijd van de papiermakers een belangrijke plaats in.

Echte prots en praal bleven binnen de perken, want altijd stond daar de Vermaning. De huidige gemeente Zaanstad kende vele kerken van vermaning zoals hier afgebeeld in Koog aan de Zaan (links) en in Westzaan (rechts). Naast soberheid en spiritualiteit speelde tolerantie een grote rol in de religieuze beleving van

de doopsgezinden waartoe vrijwel alle papiermakers behoorden. Maatschappelijk betekende dit dat zij aan geen van de militaire operaties, als de Spaanse, Franse en Engelse oorlogen waarin de Republiek betrokken was, deelnamen.

Administratieve, bestuurlijke en juridische functies waren voor hen tot aan de Bataafse Republiek niet weggelegd. Dit gold zowel voor functies op lokaal niveau, het banne (rechtsgebied) en polderbestuur als voor het overkoepelende hoogheemraadschap (wat onder meer het beheer over de watermolens

had) op regionaal niveau. Beperkingen die in de 17de en 18de eeuw de focus sterk gericht hield op de eigen nijverheid mede waardoor de typisch Zaanse ondernemerscultuur versterkt werd.

De Zaanstreek is een boeiend land
waar het verleden zich niet volledig heeft laten
verdringen. Soms is dat verleden minder
zichtbaar en moeten we er vastberaden naar
speuren.

Voelt u voor zo'n ontdekkingsstocht?

Kom dan met ons mee!
We maken er een dag zonder weerga van.

Papier & Bronnen
Onderzoek

info@onderzoeksbureau-defacto.nl
www.onderzoeksbureau-defacto.nl

